

De ce nu cred în Dumnezeu. Considerații ale unui liber-cugetător

de Paul Tumanian

Nu cred în Dumnezeu. (Vorba lui Unamuno: „Sunt ateu, slavă Domnului!) Nu am argumente să-i neg existența. Dar dacă ar fi să dau totuși o explicație aș spune că Dumnezeu mi se pare o soluție mult prea facilă la noianul de întrebări și neliniști ale umanității și ale fiecărui individ luat în parte. Este convingerea mea intimă și nimeni și nimic nu mă va putea convinge vreodată de contrariul. După cum niciunul dintre credincioși nu va putea fi convins vreodată că Dumnezeu nu există. Cu excepțiile de rigoare, desigur.

Credința în sine

Un prieten mi-a spus o dată: Nu crezi acum. Dar într-o situație disperată, vei crede. Răspunsul meu e foarte simplu: E posibil. Dar nu asta înseamnă credința în Dumnezeu. Cu Dumnezeu nu faci troc: eu cred în tine, iar în schimb tu mă ajuți (la nevoie, eventual la disperare).

Greu de imaginat spectacol social mai grotesc decât pelerinajul la moaștele sfântului Nu-Știu-Care — sfânta Parascheva de pildă. „Pentru ce ați venit?” este întrebarea adresată frecvent „pelerinilor” și îndeosebi „pelerinilor” (de la o anumită vârstă în sus) de către reporterii de la radiouri și televiziuni. Răspunsul cel mai des întâlnit este: „Păi, pentru iertarea păcatelor, pentru sănătatea mea și a familiei mele”; ba chiar și — îmi amintesc de acest răspuns monstruos — „pentru câștigarea unui proces”!

Transpare din cele spuse mai sus un anumit tablou idealizat al credinței și al credinciosului autentic, nepotrivit, poate, la liber-cugetătorul care scrie aceste rânduri. Dacă nu ești credincios — mi s-ar putea replica —, de ce te preocupă *adevărată* credință? Și cum de admiți că poate exista credință falsă și credință adevărată? Nu îți este totuna?

Ei bine, deși liber-cugetător, am dreptul să apreciez, ca oricare altul, onestitatea (alături de numeroase alte posibile calități), inclusiv credința sinceră, și să dezaprobat falsitatea și duplicitatea (alături de numeroase alte posibile defecte și vicii), inclusiv „credința” interesată sau de ochii lumii.

„Ai nevoie să crezi în Dumnezeu ca să consideri că sinceritatea este mai de preț decât minciuna, că generozitatea este mai de preț decât egoismul, că curajul este mai de preț decât lașitatea, că blândețea și compasiunea sunt mai de preț decât violența și cruzimea, că dragostea este mai de preț decât ura?” se întreabă filozoful francez contemporan Comte-Sponville.

„Dumnezeu există dacă crezi în el, și nu există dacă nu crezi.” (Citatul fiind din Maxim Gorki, odată cu producerea lui probabil că am și fost expedit de către fundamentalistii „creștini” în rândurile ateilor bolșevici! Mă rog, îmi asum riscurile; asupra acestui aspect, al intoleranței fundamentaliste „creștine”, voi reveni.)

Mi-a fost pusă nu demult, de către un prieten credincios (dar care nu mă repudiază pentru necredința mea), în cadrul unei dispute pe tema credinței, o întrebare aparent interesantă: Ce te-ai face dacă la un moment dat ar fi dovedit fără putință de tăgadă că Dumnezeu există?... Până la urmă însă

această întrebare nu face altceva decât să deplaseze problema de la *credința* intimă în Dumnezeu la „obiectivizarea” lui Dumnezeu, adică la „producerea” unor dovezi cum că acesta există. Sau că nu există. Să fim bine înțeleși, asemenea dovezi nu pot fi prezentate. Nici dintr-o parte, nici din cealaltă.

Credința, indiferent în ce, nu poate și nici *nu trebuie* argumentată. Chiar și la baza celor mai riguroase deducții, în științele exacte, stă *credința* întruchipată în axiome sau postulate. De pildă principiul din logica formală *Tertium non datur*: dintre două judecăți, dintre care una afirmă, iar alta neagă o aceeași aserțiune, numai una este adevărată — a treia posibilitate nu există. Axiomele și postulatele fie se bazează pe bunul-simț, respectiv pe experiența umană (valabilă sau nu — până la proba contrară), fie admit drept adevărate/valabile anumite aserțiuni în măsura în care, așezate la fundamentul unor șiruri de deducții, în cadrul unor teorii, conduc la concluzii care concordă cu observația (iarăși până la proba contrară).

„Argumente” științifice că Dumnezeu există?

Credinciosul și liber-cugetătorul nu se află pe poziții echivalente în privința exprimării crezului lor. În timp ce liber-cugetătorul nu se simte inconfortabil în vecinătatea credinței, credinciosul este *constrâns* de nevoia de a-l combate pe ateu, cu scopul de a-l convinge de existența unui Dumnezeu *pentru toți*. De ce? Pentru că, în caz contrar, ar însemna să existe oameni — în speță liber-cugetătorii — care, până la proba contrară, se pot sustrage puterii lui. Or, Dumnezeu, în concepția credincioșilor, nu poate fi decât atotputernic. Un dumnezeu căruia i-ar lipsi însușirea atotputerniciei, adică a trăsăturii lui definitorii, n-ar mai fi, evident, Dumnezeu. Cu alte cuvinte, credinciosul este într-o permanentă „vânătoare” de prozelești. Și, după cum vom vedea, nu este numai problema lui personală ci și a dogmei.

Deseori se pun de către credincioșii care doresc dovezi în sprijinul existenței lui Dumnezeu întrebări în genul „Dacă nu există Dumnezeu, atunci cum îți explici că...?” Această categorie cuprinde întrebări pornind de la cele mai simple, uneori amuzante atunci când nu sunt de-a dreptul năstrușnice, și mergând până la cele, să le spunem, existențiale, în aparență fără alt răspuns decât acela că existența fără Dumnezeu ar fi de neconceput.

Pe un forum de pe net (la care am avut proasta inspirație să particip acum ceva timp), un preopinent întreba (evident, retoric), pe tema aici discutată: „Cine a inventat legile fizicii? Legea atracției gravitaționale cine a gândit-o și a «zis» să fie astfel?”... Dincolo de faptul că, prin acel „a zis”, Geneza biblică este transferată din domeniul dubitabilului în cel al premiselor (ceea ce ține de particularul discuției avute), aș întreba la rândul meu: 1) De ce trebuie neapărat ca cineva să le fi „inventat”? Și 2) Dacă întreaga complexitate a lumii materiale în care trăim este tulburătoare, gravitația fiind una dintre „neliniștile” palpabile, prezente la fiecare moment al existenței noastre (și care nu a căpătat încă un răspuns mulțumitor din partea fizicii), de ce trebuie să-i punem neapărat lui Dumnezeu „în cârcă” toată Geneza? Ca să putem dormi liniștiți bifând drept rezolvată una (unele) din marile necunoscute ale Universului? Înțeleg că nu este la îndemâna profanului să dețină explicații pentru un lung șir de probleme de specialitate, unele de mare rafinament. Dar mi se pare că graba cu care acestea sunt expediate în brațele lui Dumnezeu reflectă fie ignoranța, fie lenea intelectuală. Atunci când nu este urmare a fundamentalismului agresiv.

Adepții credinței în Dumnezeu depun în ultima vreme un zel enorm în a impune pe Dumnezeu drept certitudine producând „dovezi” de tot felul, cu pretenția de infailibilitate, mai ales din domeniul științelor. De ce mai ales din domeniul științelor? Deoarece *li se pare* că „amenințarea” vine din acea

parte. Fiindcă științele vin cu o autoritate generată nu de expresivitatea discursului (care de atâtea ori este utilizată — vai! — ca substitut al argumentării; și care de tot atâtea ori nu poate fi, eventual, contracarată decât tot prin expresivitate... opozabilă), ci de rigoare. Drept urmare, ei se străduiesc să demonstreze că nu există incompatibilitate între Dumnezeu și știință. Altfel spus, încearcă să și-l facă aliat pe potențialul adversar — știința. Iată un exemplu.

„Majoritatea oamenilor trăiesc cu impresia că știința și religia sunt incompatibile. Nimic mai fals! Iată ce spunea părintele cuanticii, marele fizician german [Max Planck](#), în cuvântarea rostită la ceremonia de decernare a Premiului Nobel pentru fizică (191)[las la o parte că locul discursului, momentul și împrejurarea sunt, toate, citate fals]:

«Ca un om care și-a dedicat întreaga viață acestei științe de căpătâi, studiului materiei — vă pot spune, ca rezultat al cercetărilor mele în legătură cu atomii, doar atât: nu există materie ca atare. Materia în întregul ei își are originea și există doar în virtutea unei forțe care face să vibreze particulele unui atom, și care menține integritatea acestui minuscul sistem solar al atomului. Suntem obligați să presupunem că în spatele acestei forțe există o minte conștientă și inteligentă. Această minte este matricea întregii creații.» [Site-ul](#) poartă motoul: „Doctrina lui Darwin nu este altceva decât o țesătură de erori de logică” (Prof. Nicolae Paulescu)

Fie-mi permis să observ un viciu major de logică în pasajul de mai sus. Opoziția dintre *credință* (fac convenita corecție în însuși citatul dat: a nu se confunda — totuși! — credința cu religia) și știință — *dacă* această opoziție există — nu poate fi combătută printr-o simplă afirmație, fie ea și a unui laureat al Premiului Nobel. Convingerea unei persoane nu conferă legitimitate unei aserțiuni ce decurge din acea convingere. Contrar, poate, unei percepții larg răspândite, nici chiar convingerea a milioane de persoane nu conferă legitimitate! Cel puțin, în perspectivă istorică. Iată, înainte de Giordano Bruno, toată suflarea — cu câteva excepții — era convinsă că Pământul stă în centrul unui Univers sferic și imobil!

Încă un exemplu: Cartea [The New Answers Book](#), care tratează chestiunea Creaționismului și îi învață pe credincioși până și „Cum se poate face uz de dinozauri [!] pentru a răspândi mesajul biblic al Creației” (v. ultimul capitol oferit ca *bonus* cititorilor care au avut, se presupune, răbdarea, să citească cu conștiințiozitate capitolele precedente). Un alt capitol din aceeași carte (capitolul 7) este intitulat: „Oare datarea cu carbon-14 contrazice Biblia?” Iar capitolul 9 poartă titlul: „Dovedește oare datarea radiometrică faptul că Pământul este bătrân?”

Așadar, un întreg arsenal de date științifice, sinteze ale metodelor de măsurare, tabele întocmite meticolos cu proprietăți ale elementelor radioactive etc. etc. (toate redată și comentate de o manieră convenabilă), este pus la îndemâna credinciosului, oferindu-i în final concluzia că:

„Ce mai bună cale de a afla istoria și vârsta Pământului este consultarea cărții istoriei Universului — Biblia. Mulți oameni de știință și teologi acceptă să interpreteze cu onestitate Sfânta Scriptură și sunt de acord că Pământul este vechi de circa 6.000 de ani. Mai bine să te folosești de Cuvântul adevărat al lui Dumnezeu în ipotezele tale științifice decât să schimbi cuvântul Său pentru a face un compromis cu «știința», care se întemeiază pe presupunerile omului, întotdeauna supuse greșelii. Adevărata știință se va întemeia întotdeauna pe Cuvântul lui Dumnezeu.”

De unde această concluzie?

Ceea ce mă surprinde în cel mai înalt grad sunt „scăpările” elementare de logică ale „teoreticienilor” credinței în Dumnezeu. Să mă explic. Fără îndoială, științele mai mult sau mai puțin exacte (din care fundamentalistii creștini se străduiesc să *extragă* Cuvântul Domnului) au, de foarte multe ori, puncte slabe. Sunt incertitudinile, ambiguitățile, erorile inerente oricărei cercetări științifice. Dar (pentru Dumnezeu!), ce logică legitimează un raționament de felul următor:

1) Știința afirmă A, care este în contradicție cu Biblia; A se dovedește fals (sau incert, sau insuficient de precis); prin urmare Cuvântul Domnului este valabil; deci Dumnezeu există? Sau:

2) Biblia afirmă B; știința nu infirmă B; prin urmare afirmația biblică este valabilă; prin urmare există Dumnezeu. Inconsistența acestui gen de raționamente este atât de evidentă, încât îți vine să spui că este *strigător la Cer!*

Și atunci la ce folosește strădania înverșunată de a proba/accentua faptul că aserțiunea A este falsă (inferența 1 de mai sus), sau că aserțiunea B este valabilă (inferența 2), devreme ce ele, ambele, își ratează ținta? Științele sunt într-o continuă mișcare, într-o permanentă evoluție și perfecționare. În timp ce Biblia este încremenită în „adevăr”.

Adevărul Absolut! Științele furnizează adevăruri parțiale; sau temporare. Dar funcționale. Este illogic și contraproductiv ca tu, credincios, să te prevezi de eșecuri parțiale/temporare ale științei pentru a infera din ele existența lui Dumnezeu. (O paranteză: în acest sens poate fi găsit un [site](#) care le oferă „creaționiștilor” sfaturi cu privire la ce argumente să fie evitate [în disputa cu „evoluționiștii”]!: *Which arguments should definitely not be used?*)

Cu alte cuvinte: credincioși, aveți grijă să nu vă folosiți de aceste argumente deoarece *ăștia* au răspuns la ele. Un singur exemplu: „Dacă noi ne tragem din maimuțe, n-ar trebui ca astăzi să mai existe maimuțe”. „Creaționistul” va evita acest argument deoarece „evoluționistul” îi va replica: Da, ne tragem noi din maimuțe, dar maimuțele și omul au avut un strămoș comun!) Și dacă, cucerind adevăr după adevăr, știința nu va atinge niciodată un *capăt*, cu alte cuvinte va lăsa neelucidat un *ultim* adevăr, acest fapt tot nu constituie proba incontestabilă a existenței unui Creator.

Pentru simplul motiv că nu există în acest sens o concluzie unică. Ci (cel puțin) două: 1) Fie eșecul științei de a furniza un adevăr ultim, *definitiv*, este echivalent, într-adevăr, cu existența unui Creator; fie 2) Acel eșec al științei nu are altă semnificație decât faptul că ființa umană are o capacitate de comprehensiune structural limitată. La care am mai putea adăuga — de ce nu? — și o a treia concluzie: 3) Pur și simplu *nu există* un adevăr ultim, definitiv. Adeptul Ființei Supreme face o alegere *arbitrară* a uneia dintre cele trei variante de răspuns. Ceea ce este o ilustrare perfectă a esenței Credinței: arbitrariul alegerii.

În concluzie la acest paragraf, știința, într-adevăr, nu este opusă credinței. Ci este independentă de aceasta. Credința în Dumnezeu a unor (mari) oameni de știință nu dovedește în niciun fel convergența dintre credință și știință pentru simplul motiv că nu există nicio zonă unde cele două să interfereze. Mi-ar fi foarte simplu să produc nenumărate citate din autori, umaniști de astă dată, care persiflează copios credința în Dumnezeu. Nu o fac, pentru că disputa privind existența sau neexistența lui Dumnezeu s-ar transforma într-o sterilă bătălie a citatelor.

„Argumente” și neliniști existențiale: Dacă nu Dumnezeu, atunci cine?

Iată un citat din *Cartea lui Iov* (cap. 18), în care Dumnezeu i se adresează lui Iov:

„Ai cugetat oare la întinderea pământului?

Spune, știi toate acestea?

Care drum duce la palatul luminii și care este locul întinericului,

Ca să știi să-l călăuzești în cuprinsul lui și să poți să nimerești potecile care duc la el acasă? (...)

Cine a săpat albie puhoaielor cerului și cine a croit drum bubuitului tunetului,

Ca să plouă pe un pământ nelocuit și pe o pustietate unde nu se află ființă omenească

Și să adape ținuturile sterpe și uscate și să scoată pajiște de iarbă din întinderea pleșuvă?

Are ploaia un tată? Cine a zămislit stropii de rouă?

Din sânul cui a ieșit gheața?

Și cine este cel ce naște promoroaca din cer?” [18:18–20, 25–29]

Versetele au o expresivitate ieșită din comun, s-o recunoaștem. În privința substanței însă, ce putem remarca? Omul, în „nimicnicia” lui, este pus față în față cu marile „Lucrări ale Domnului”: Omul/Iov nu are habar de întinderea Pământului; nu știe de unde vine lumina, nu știe cine a săpat albie puhoaielor cerului, nu are cunoștință de unde vine bubuitul tunetului ș.a.m.d. Astfel, suntem invitați să deducem cu mintea noastră cea limitată că, dacă manifestările Firii sunt de o asemenea amploare (și grandoare), poate oare să le fi dat viață altcineva decât Creatorul?

Deși de-a lungul istoriei, o parte din grandoarea manifestărilor Firii s-a mai atenuat în urma iscodirilor omului, așa mărunț cum este el, rămân totuși o serie de întrebări fundamentale, tulburătoare în cel mai înalt grad, cărora nu suntem capabili să le dăm răspuns. Și nu spun „încă”: poate sunt întrebări cărora nu le vom găsi răspunsul niciodată. Cine se poate împăca cu gândul că moartea aduce anihilarea completă a eului nostru?

Mintea omenească refuză în mod instinctiv această idee. De aceea Sfânta Scriptură, alertată de această neliniște fundamentală, a oferit răspunsul: omul nu este doar carne și sânge; omul are un suflet, iar sufletul omului este nemuritor. Ba chiar adevărata viață ar începe după moarte. În realitate, există două variante: 1) Omul are un suflet și sufletul este indestructibil; și 2) Moartea aduce anihilarea completă: morții nu-i urmează nimic. Ei bine, la fel ca și în cele afirmate mai sus, credinciosul *alege* (în mod arbitrar) prima variantă, în timp ce liber-cugetătorul *alege* varianta a doua (la fel de arbitrar).

În paranteză fie spus, arbitriul acestei alegeri nu este totuși complet, după cum nicio alegere nu este complet arbitrară: ea ține de subconștient, de consistența tabloului în care vine să se integreze — doar schițat încă, sau deja construit, sau în curs de elaborare —, de considerente etice și chiar și estetice uneori. Ceea ce trebuie subliniat însă este faptul că alegerea, în acest caz și în cazuri similare, *nu se bazează pe argumente*. Din nou: *aceasta* este credința.

Să-mi fie permisă o rememorare personală. Mi se întâmpla uneori, în copilărie, în momentele de singurătate (pe care nu le ocoleam) să mă gândesc, după o expresie populară, la „cele veșnice”. Îmi amintesc de o zi în care m-am întrebat și eu, la fel ca mulți alții — pentru a câta oară? —, ce se va întâmpla cu mine după moarte.

Mi-am dat răspunsul obișnuit: voi ajunge în Rai (evident, la Iad nu mă gândeam!). Și apoi? Odată ajuns în Rai, ce se va întâmpla mai departe? Această întrebare, pusă cu o intensitate fără precedent, căreia nu i-am găsit răspunsul, m-a aruncat în plină panică. Dumnezeule! am strigat în sinea mea, dar cum pot să mă împac cu gândul că nimic nu se va mai schimba vreodată în „viața” mea, fie ea și

„trăită” în Rai? Cu ce este mai liniștitor gândul vieții veșnice decât al morții veșnice, al distrugerii totale a eului meu? Cred că atunci, pe la vârsta de zece ani, am respins ideea existenței lui Dumnezeu. Stârnind disperarea mamei și o surâzătoare resemnare din partea tatei.

Care este scopul vieții? — iată o altă întrebare fundamentală care revine iarăși și iarăși, cu îndreptățită obstinație, în cartea dezbaterilor publice. Răspunsul teologilor este arhicunoscut: scopul vieții este căutarea lui Dumnezeu (cu argumentul că, de vreme ce Dumnezeu i-a dat omului viață, este de la sine înțeles că tot el i-a insuflat și scopul; las la o parte că sintagma „căutarea lui Dumnezeu” este suficient de imprecisă pentru a se încadra în categoria expresivității discursului și nicidecum în categoria „argumente”).

Eu, ca liber-cugetător, nu voi afirma (cu trufie!): viața nu are niciun scop pentru că nu există Dumnezeu și deci nu are cine să-l fi creat și nici să-i fi insuflat vreun scop. Voi afirma că viața nu are niciun scop *ultim*. Nu are o finalitate. De ce? Pentru că nu *a apărut* cu scop precizat evident, din perspectiva falsității afirmației că Dumnezeu l-a creat pe om.

Ceea ce nu înseamnă că omul trebuie să trăiască fără niciun scop în viață. Doar că scopul omului în viață este cel pe care și-l impune el însuși și comunitatea în care trăiește. Nu voi osteni să repet: la fel ca mai sus, avem de ales între două variante:

- 1) Scopul ultim al omului este căutarea lui Dumnezeu; și
- 2) Viața nu are niciun scop ultim. Alegerea — iarăși — ne aparține.

Există numeroase alte probleme existențiale, pe care umanitatea le tratează în mod diferit, în funcție de crezul fiecăruia. Prefer însă să mă opresc aici: tiparul inferențelor va fi de fiecare dată același.

Credință și religie

Există, cel puțin teoretic, credincioși care afirmă: relația dintre Dumnezeu și mine este una strict personală și nu admit nici intermediari (preoți, teozofi ș.a.m.d.) nici confidenți. Este realmente sustenabilă o asemenea concepție? Ai putea spune, la prima vedere: de ce nu? La o analiză mai atentă însă, pretenția nu se susține. De ce?

Întâi și-ntâi, adeptul unei „relații personale cu Dumnezeu” ar trebui să admită, dacă este un om nu numai credincios ci și rațional, că Dumnezeu nu poate exista numai pentru persoana sa. Altfel spus, Dumnezeu nu poate fi altfel decât unul și același pentru o întreagă comunitate. (Trebuie să acceptăm totuși un *Cuvânt* de ordine, nu?) El va trebui să admită de asemenea, în virtutea aceleiași raționalități, că:

- 1) În măsura în care o comunitate întreagă crede într-un același Dumnezeu, individul care are „relații personale” cu acesta va trebui să se pună de acord cu ceilalți credincioși (care pot avea, sau nu, la rândul lor, „relații personale” cu Dumnezeu) asupra identității Creatorului; ceea ce presupune relații între membrii comunității; în plus,

2) Credința în Dumnezeu nu poate fi de natură pur afectivă; credința trebuie să fie — ca să folosesc un termen laic — „lucrative”, să se repercuteze într-un fel sau altul asupra personalității credinciosului, asupra modului cum credinciosul tratează marile probleme existențiale, cum se raportează la sine și la „aproapele”;

3) Este nefiresc ca credința să aibă drept unic scop „perfecționarea” propriei personalități — „mântuirea” sa (și numai a sa), ca să folosesc unul dintre termenii fundamentali ai creștinismului.

Iată ce spune Nicolae Steinhardt pe o temă înrudită:

„Nu pot înțelege cum de li s-a părut deodată multor creștini europeni că religia lor, chiar de nu este de tot rea, e totuși în mare măsură inferioară celor asiatice. Budismul? Dar budismul e o soluție ușoară. Te retragi — și gata. E o renunțare, o repliere. Creștinismul este nespus mai greu și mai complex — teandrie [*teandrie*: dubla natură a lui Hristos, divină și umană].” [*Jurnalul fericirii*, Ed. Dacia, 1991, p. 149]

Așadar, N. Steinhardt nu înțelege retragerea (deși mărturisesc că nu îmi este foarte clar sensul pe care i-l dă Steinhardt acestui termen). Fie-mi iertată alăturarea, n-o înțeleg nici eu. Cu precizarea că semnificația „retragerii” eu o văd în închiderea în propria credință în Dumnezeu, în „mântuire”, în acea sintagmă, la care revin — „căutarea lui Dumnezeu”. (Fiindcă de găsirea lui presupun că nici vorbă nu poate fi! Ținând cont, printre altele, de „smerenia” la care îndeamnă dogma creștină.)

În urma considerațiilor de mai sus, sper că a devenit limpede că „relația personală cu Dumnezeu” este o simplă pretenție a unor oameni să le spunem originali. Asta, în măsura, foarte puțin probabilă, că nu sunt pe cale să inițieze noi Reforme în creștinism!

Așadar, deși credința în Dumnezeu și religia sunt două noțiuni distincte, totuși cea dintâi nu poate ocoli, în principiu, așa cum am încercat să arăt, îmbrățișarea unei religii și implicit a dogmei respectivei religii. Și fiindcă ne aflăm în Europa, să ne referim la creștinism, fie că avem în vedere ortodoxia, catolicismul sau alte culte. Să mai adăugăm totuși că, indiferent de religie, sentimentul de apartenență la o comunitate care are un același crez mi se pare esențial în practicarea unei religii.

Dar ce înseamnă a practica o religie, în speță creștinismul? Trebuie să mărturisesc aici (*a mărturisi* — un termen religios, creștinesc și atât de frumos dar, din păcate gol de aproape orice conținut în vocabularul „duhovnicesc”) că nu de puține ori m-am simțit reconfortat intrând într-o biserică, fie ea ortodoxă, catolică sau luterană, și zăbovind între zidurile ei — cu cât mai vechi, cu atât mai încărcate de spiritualitate.

M-am întrebat deci dacă biserica este sau ar putea deveni un spațiu de comuniune, de coeziune între membrii unei comunități religioase care se recunosc ca atare și se bucură de prezența lor în acel spațiu, sub auspiciile celui pe care îl venerază. M-am întrebat dacă biserica ar putea fi spațiul de unde credincioșii, după ce li se reamintesc și interpretează periodic, de către slujitorul Casei Domnului, frumoasele precepte ale religiei lor, pleacă în lume cu sufletul purificat (*curățit, înduhovnicit* — alți termeni des folosiți, pe cât de generoși pe atât de erodați) și se dedică aproapelui. Căci ce altceva înseamnă să practici religia decât să *acționezi* în numele religiei, să vii în ajutorul *aproapelui*?

„Aproapele” — dogmă și praxis

„Aproapele”: cuvântul cheie — „ziditor”, aș zice — al creștinismului; un concept pe cât de fundamental, pe atât de utopic. Ca să nu spun ipocrit, după cum voi încerca să arăt în cele ce urmează.

„Să nu te răzbuni, și să nu ții necaz pe copiii poporului tău. *Să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși* (subl. mea). Eu sunt Domnul.” [Leviticul, 19:18]

Putem, într-adevăr, să ne gândim imediat la conflictele care se nasc la tot pasul și la fiecare moment între oameni și să admitem că încrâncenarea fiecăreia din părți pe propria poziție, confruntarea mai mult sau mai puțin violentă, se dovedește a fi, de cele mai multe ori, o cale improprie soluționării. Pe de altă parte însă, religia, indiferent care, nu numai că s-a dovedit de-a lungul timpului incapabilă să aplaneze conflicte, dar, după cum vom vedea îndată, nici măcar doctrinar nu le-a pus sub semnul interdicției. Asta, în ciuda poruncii mai sus citate.

Iată ce spune [Albert Jacquard](#), om de știință și eseist francez:

„Majoritatea religiilor recomandă să-ți iubești «aproapele». Fapt este însă că, în pofida acestui frumos obiectiv, acestea [religiile] au generat deseori comportamente de excludere a «păgânilor», a «necredincioșilor», a «dușmanilor lui Dumnezeu cel adevărat», care n-au mai fost priviți drept aproapele, drept frați, ci drept adversari ce trebuie eliminați. Nu dintr-o voință divină trebuie «să-ți iubești aproapele», ci în numele lucidității noastre privind realitatea umană. Această luciditate este pentru mine fundamentul laicității.”

Într-adevăr, dacă e să alegem între religie și laicitate, aceasta din urmă ar putea fi o soluție pentru pacea dintre semeni. Probabil singura. Fiindcă urmând voința divină, nu ajungem prea departe. Să luăm spre exemplu Cartea lui Ezra din Vechiul Testament.

Cirus, împăratul perșilor, restituie evreilor averile confiscate sub Nebucadnețar/Nabucodonosor și le permite să se întorcă la locurile de baștină (Ierusalim) și să-și zidească un templu — Casa Domnului. După numeroase dispute, delațiuni, jalbe, Casa Domnului este ridicată sub supravegherea preotului Ezra, venit din Babilon și numit de împăratul perșilor să întreprindă toate cele necesare. Are loc sărbătorirea Paștelui de către evreii bucuroși că s-au putut întoarce acasă. Ajungem astfel la capitolul 9, penultimul, în care auzim glasul lui Ezra:

„După ce s-a sfârșit lucrul acesta, căpeteniile s-au apropiat de mine, și au zis: «Poporul lui Israel, preoții și Leviții nu s-au despărțit de popoarele acestor țări [unde poposiseră în pribegie], și au făcut urâciunile lor, ale Canaanților, Hetiților, Fereziților, Iebusiților, Amoniților, Moabiților, Egiptenilor și Amoriților. *Căci și-au luat neveste din fetele lor pentru ei și pentru fiii lor, și au amestecat neamul sfânt cu popoarele țărilor acestora (...).*» Dar Israel n-a rămas fără nădejde în această privință. Să facem acum un legământ cu Dumnezeul nostru *pentru izgonirea tuturor acestor femei și a copiilor lor (...).*» *În ziua întâi a lunii întâia, au isprăvit cu toți bărbații care se însuraseră cu femei străine.*” (Sublinierile îmi aparțin.)

Ce aflăm deci? Iată, bărbații care își luaseră neveste din neamurile „urâcioase”, le-au alungat! Și pe copiii lor odată cu ele!... Așadar, s-ar putea spune că, la porunca Domnului, *ne aflăm la prima epurare etnică de pe timp de pace din istoria (reală sau imaginară) a omenirii*. O epurare care le întrece în unele privințe pe cele din contemporaneitate. Căci, iată, odată cu femeile indezirabile, au fost alungate și progeniturile acestora. Care — să nu uităm — erau și progeniturile celor care s-au dorit

„curățați”! Să le dăm totuși — nu-i așa? — o circumstanță atenuantă: nu s-a ajuns până la crimă, precum în vremurile moderne. Doar la incitare la crimă!

Ce constatăm deci? Că intoleranța religioasă, în speță creștină, departe de a fi o interpretare defectuoasă a dogmei, este dogma însăși.

Mark Twain o spune, cu sarcasmul-i caracteristic:

„Omul este un animal religios. Omul este singurul animal religios. El este singurul animal care deține religia Adevărată — ba chiar mai multe. El este singurul animal religios care își iubește vecinul ca pe sine însuși și care sare să-i taie beregata dacă teologia sa nu este cea corectă.”

Pe de altă parte, Freud găsește că, dincolo de doctrină, preceptul biblic este inaplicabil în societate din rațiuni socio-psiologice:

„Porunca «Iubește pe aproapele tău ca pe tine însuși» este în același timp măsura de apărare cea mai puternică împotriva agresivității și cel mai bun exemplu de demers anti-psiologic al supra-eului colectiv. Porunca este inaplicabilă: o inflație atât de mare a iubirii nu poate decât să-i diminueze acesteia valoarea, dar nu și să îndepărteze pericolul. Civilizația neglijează toate acestea, ea se limitează să decreteze că cu cât respectarea preceptului este mai dificilă, cu atât aceasta este mai meritorie. Doar că cel care, în stadiul actual al civilizației, se conformează unei asemenea recomandări nu face decât să acționeze în propriul său dezavantaj în raport cu cel ce se plasează deasupra ei. Cât de puternic obstacol împotriva civilizației trebuie să fie agresivitatea dacă apărarea împotriva acesteia te face la fel de nefericit ca și invocarea ei!” [S. Freud, *Das Unbehagen in der Kultur*; traducerea franceză: *Malaise dans la civilisation*, 1929]

O tentativă modernă de remodelare a conceptului de „aproapele”

Papa Benedict al XVI-lea și-a atras riposta înalților prelați catolici ai Vaticanului, când, la Audiența sa din 30 noiembrie 2005, a încercat să le dea necredincioșilor șansa mântuirii, afirmând că:

„Oricine urmărește să fie pace și bine pentru comunitate având conștiința curată și ținând trează năzuința către cele înălțătoare va fi mântuit chiar dacă îi lipsește credința în sens biblic”.

Papa a făcut această [afirmație](#) comentând o meditație a Sf. Augustin și încercând să susțină ideea — perfect îndreptățită după părerea mea — că nu respectarea *ad litteram* a cuvântului biblic ar trebui să fie nota distinctivă a celui virtuos și deci vrednic de cinstire, ci faptele sale.

„Părintele Bisericii [Sf. Augustin] — a spus Papa, cu referire la suferințele poporului evreu aflat în exilul babilonian — introduce un element surprinzător, de mare relevanță.” (...) Augustin „știe că chiar și printre locuitorii Babilonului există oameni care sunt dedicați păcii și binelui comunității, în pofida faptului că nu împărtășesc credința din Biblie, că nu cunosc speranța în Cetatea Eternă către care noi aspirăm.”

Dar iată și Psalmii 136 și 137 care îi prilejuiesc Sfântului Augustin meditațiile la care face referire Papa Benedict al XVI-lea:

„Lăudați pe Domnul că este bun, că în veac ține mila lui! (...) Și l-a făcut pe Israil să treacă prin mijlocul ei [al Mării Roșii], că în veac ține mila lui! Și a prăbușit în Marea Roșie pe Faraon și oștirea sa (subl. mea), că în veac ține mila lui!” [Psalmii, 136:1, 14–15]

La care se adaugă alți câțiva „apropiați” asupra cărora se năpustește mânia neiertătoare a Domnului; și Psalmul 136 se încheie cu cuvintele:

„Și ne-a izbăvit pe noi de vrăjmașii noștri, că în veac ține mila lui!” [*idem*, 24]

Iată însă Psalmul 137, care i-a furnizat sfântului Augustin suportul pentru mesajul său de toleranță:

„Lângă râurile Babiloniei, acolo am șezut și am plâns, când ne-am adus aminte de Sion. În soforele din mijlocul ținutului spânzurat-am harfele noastre. Căci acolo cei ce ne-au robat pe noi ne-au cerut cântări și asupritorii noștri cântece de veselie: «Cântați-ne din cântările Sionului!» «Cum să cântăm cântarea Domnului pe pământ străin?» (...) Adu-ți aminte, Doamne, de fiii Edonului, de cei care în ziua Ierusalimului ziceau: «Dărâmați-l! Dărâmați-l până la temelie!» Fiică a Babilonului! Tu care ne-ai pustiit: Fericit este care-ți va răsplăti pentru cele ce tu ne-ai făcut nouă! *Fericit este cel care va lua și va zdrobi de stânci pe pruncii tăi!*” (subl. mea)

Așadar străinii, babilonienii înrobitori, încearcă un gest de apropiere cerându-le evreilor aflați în exil să le cânte cântecele Sionului. La care evreii răspund cu „zdrobirea de stânci a pruncilor” celor „urâți”! Iată iubirea de aproapele, la care îndeamnă Cuvântul Domnului! Sfântul Augustin a extras, sărmanul, singurul fragment de text cât de cât pacificator din cei doi psalmi, pe care l-a comentat în Meditația sa și pe care s-a sprijinit recent Papa Benedict al XVI-lea în mesajul său de toleranță față de necredincioși (întruchipați de babilonieni).

Nu s-ar putea spune deci că pe bună dreptate s-a ales Papa cu critici vehemente din partea înalților prelați ai Vaticanului? Aceștia nu s-au îndepărtat de litera Sfintei Scripturi și, în plus, au făcut trimitere la Conciliul din Trent (1545–1563), unde se afirmă că:

„Dacă cineva spune că la temelia credinței nu stă alta decât încrederea în iertarea dumnezeiască, care se iartă pe sine de păcate punându-le în seama lui Hristos, sau crede că această încredere, ea singură, ne curăță de păcat, ANATEMA SĂ CADĂ PE CAPUL SĂU.”

Să mai adăugăm, în final, câteva îndemnuri din Noul Testament.

„Cel ce crede în Fiul are viață veșnică, iar *cel ce nu ascultă de Fiul* (subl. mea) nu va vedea viața, ci mânia lui Dumnezeu rămâne peste el.” [Evangelia după Ioan, 3:36]

„Iar partea celor fricoși și *necredincioși* (subl. mea) și spurcați și ucigași și desfrânați și fermecători și închinători de idoli și a tuturor celor mincinoși este în iezerul care arde, cu foc și cu pucioasă, care este moartea a doua.” [Apocalipsa, 21:8]

Încă o dată, Papa nu avea nicio șansă în întreprinderea sa de a impune o regândire a dogmei creștine: dumnezeul creștinilor este singurul „adevărat”. Musulmanul sau budistul sau liber-cugetătorul nu este, în viziunea creștinismului, „aproapele”!

La Muzeul Militar Central, am văzut expuse uniforme ale soldaților germani din Primul Război Mondial. Pe paftalele de la centurile lor stătea scris: *Gott mit uns!* Uniforme ale soldaților francezi n-am întâlnit acolo, dar n-ar fi exclus ca pe paftalele de la centurile lor — sau pe căști, sau pe țeva puștilor — să fi stat scris *Dieu avec nous*.

Ne-am despărțit oare, după mai puțin de un secol, de acele vremuri întunecate?

Expresivitatea discursului vs. argumentația pro-credință

Iată câteva versuri dintr-un cântec de [Jill Phillips](#):

„Atunci când începi să te îndoiești că exiști
Dumnezeu crede în tine
Când semnele te neliniștesc
Dumnezeu crede în tine
Când luminile-ți abia mai pâlpâie
Când norocul ți-e departe
Și-ai jura că nu crezi în El
Dumnezeu crede în tine.”

S-o recunoaștem, sună bine. Ar putea fi reconfortant să știi că o ființă atotputernică veghează permanent să-ți fie bine. Și, în virtutea omnipotenței sale, ar avea toate șansele să-ți și asigure confortul spiritual după care tânjești. O face — oferindu-ți o șansă — chiar și atunci când tu nu crezi în acea ființă. În plus, acele versuri transmit și un mesaj de toleranță, de care rareori ai parte în viața reală.

Textul lui Jill Phillips reia, cu sau fără știință (sau, poate, prin intermediere), gândirea Sfântului Augustin:

„Ei [necredincioșii, rătăciții] nu știu, firește, că tu te afli pretutindeni, deși niciun loc nu te poate îngădi, și că doar tu ești prezent *chiar și alături de cei ce se țin departe de tine* (subl. mea). Să se întoarcă deci către tine și să te caute, deoarece, chiar dacă ei l-au părăsit pe Creatorul lor, tu nu ți-ai părăsit creatura.” [*Confesiuni*, Ed. Nemira, 2006, Cartea a V-a, cap. III, 3, p. 95]

Să observăm însă o perspectivă stranie. Tu, ființă nevolnică, ești frământat de neliniști; și atunci răsună lângă tine vocea cantautoarei Jill Phillips — și, prin ea, vocea credinciosului... activ, să-i zicem — și te asigură că, în ciuda îndoielilor tale, eventual chiar și în ciuda necredinței tale, *Dumnezeu crede în tine*. Îți iartă, iată, „rătăcirea temporară”, se arată gata să se susțină și își exprimă convingerea că, mai devreme sau mai târziu, te vei întoarce la *El*.

Ești astfel adus, tu, oaie rătăcită, printr-o mișcare meșteșugită, prin „magie stilistică”, am putea spune, la turma cea însuflețită de credință. Ți se arată îngăduință, insuflându-ți-se un sentiment de recunoștință pentru a ți se trece cu vederea o vinovăție care, pentru a justifica — sentimental — iertarea acordată cu mărinimie, trebuie mai întâi recunoscută. *Id est*, inventată!

Mai pe scurt: speculație sentimentală! Cu riscul încălcării dogmei creștine (urmând calea Papei Benedict al XVI-lea — v. mai sus), credinciosul-teolog (luminat) promite să-ți aducă „mântuirea”. Dar care mântuire? Evident, mântuirea creștină! Să te accepte așa cum ești, agnostic, ateu sau liber-cugetător? Nici nu se pune problema.

Refuzul mântuirii în schimb (alături de alte păcate, firește) îți atrage un sfârșit mai mult decât sumbru. Dar prezentat în dogmă de o manieră nu mai puțin expresivă:

„Și s-au pornit fulgere și vuiete și tunete și s-a făcut cutremur mare, așa cum nu a fost, de când este omul pe pământ, un cutremur atât de puternic. Și cetatea cea mare s-a rupt în trei părți și cetățile neamurilor s-au prăbușit, și Babilonul cel mare a fost pomenit înaintea lui Dumnezeu, ca să-i dea paharul vinului aprinderii mâniei Lui. Și toate insulele pieriră și munții nu se mai aflară. Și grindină mare, cât talantul, se prăvăli din cer peste oameni. Și oamenii huliră pe Dumnezeu, din pricina pedepsei cu grindină, căci urgia ei era foarte mare.” [Apocalipsa, 16:18–21]

Să ne întoarcem la cântecul lui Jill Phillips și să observăm încă o dată expresivitatea versurilor. Trebuie să mai remarcăm faptul că, în general, întregul discurs religios în demersul de expunere a dogmei, de catehizare, indiferent de religie, se bazează pe expresivitate.

Ce putere de convingere ar fi avut Biblia dacă s-ar fi redus la o expunere seacă de principii creștine de conduită, de argumente și de amenințări cu pedeapsa divină? Probabil, extrem de scăzută. Sau niciuna.

„Ideile, înainte de a primi o dimensiune estetică, adică mitologică, nu prezintă interes pentru *popor* (subl. mea) — spune Rita Bischof; invers, o mitologie care să nu aibă o dimensiune rațională este o rușine pentru filozof. (...) De aceea mitologia trebuie să devină filozofie pentru ca poporul să se comporte rațional, iar filozofia trebuie să devină mitologie pentru ca filozofii să fie oameni.” [Rita Bischof, „Les romantiquets allemands et l’impossible mythe de la modernité”; în *Europe*, apr. 2004, „Le romantisme révolutionnaire”, pp. 22–39; citat de Adrian Mihalache, „Melancolica rațiune”, *I&D*, 4(7), apr. 2005, p. 37]

Să ne reamintim minunatele versete din *Cartea lui Iov* — de exemplu, capitolele 38–41. Expresivitatea lor artistică remarcabilă învăluie și convinge la fel ca oricare altă mare operă de artă... Mi-am permis să rearanjez acele versete, să operez [o minimă schimbare de formă](#) și să le ofer spre delectare oricărui cititor, fie el credincios sau liber-cugetător, nedezvăluind decât în final, proveniența. Nu trebuie să fii credincios ca să-l guști din plin. O minimă sensibilitate artistică este de-ajuns... Poate nu degeaba a spus Jean Przulski că „Frumosul este un substitut al sacrului.” Aș zice, poate, chiar mai mult, că frumosul *este* însuși sacrul. Dar asta este deja o altă discuție.

Un dialog între credincioși și atei?

Realitatea (tristă) — trebuie s-o spun din capul locului — este că, după părerea mea, în spațiul gândirii logice, între dogma credinței și argumentația necredinței nu se poate găsi, practic, niciun teren neutru (nici măcar pe durata unei dezbateri). Fie-mi permisă o ilustrare personală. Într-o discuție pe care am avut-o acum câțiva ani cu o persoană publică, evlavioasă, mi-am permis să-mi exprim stupefacția că dogma creștină (catolică sau ortodoxă, deopotrivă), urmând strict litera Sfintei Scripturi, „îi aruncă”, după Judecata de Apoi (Apoc., 21:8 — v. mai sus), în focul Gheenei, pentru vina de necredință, chiar și *pe cei trăitori înainte de apariția creștinismului!* Ceea ce mi se pare o culme in Justiției „divine”! Ca să nu spun o culme a absurdului!...

Iar respectiva persoană publică și evlavioasă ce credeți că mi-a răspuns? Ei bine, răspunsul, literal, a fost: „Ce vină au credincioșii [din ziua de azi] că cei născuți înainte de creștinism vor fi

pedepsiți?”... Până și justiția umană, mult inferioară — nu-i așa? — justiției divine, admite principiul neretroactivității legilor. Ei bine, după cum se vede, *creștinismul este retroactiv!* Și nu doar ca dogmă.

Să ne amintim că în Roma medievală, statuia împăratului *păgân* Traian din vârful celebrei colonne care îi poartă numele, a fost înlocuită, la ordinul Papei Sixt al V-lea, în 1588, cu statuia Sfântului Petru. Și asta, după ce, cu aproape un mileniu înainte, Papa Grigore I (Cel Mare), reușise — spune legenda — să salveze statuia de la demolare, mișcat fiind de un relief de pe columnă, care îl înfățișează pe Traian aplecându-se să-i dea ajutor mamei unui soldat ucis; drept care, Papa s-a rugat lui Dumnezeu să mântuiască *sufletul păgân* al împăratului.

De altfel, refuzul dialogului îl întâlnim până și la inteligentul și tolerantul Augustin:

„Nu accept Dumnezeul meu, să port o discuție în prezența ta decât cu cei care acceptă că sunt adevărate toate aceste lucruri pe care Adevărul tău le afirmă înlăuntrul spiritului meu. Cât îi privește pe care care neagă aceste adevăruri, ei să latre cât doresc, până vor asurzi.” [*Confesiuni*, cartea a XII ea, 23, p. 287]

Spuneam mai sus (în partea I) că, de dragul consistenței, dogma creștină (ca și a oricărei alte credințe monoteiste) este imperios necesar să îmbrățișeze ideea unicității și a omnipotenței lui Dumnezeu. Această cerință implică excluderea oricărei modificări, fie și minore, a cuvântului Bibliei. (De unde și expresia „literă de Evanghelie”!)

Așa se face că teologii creștini se văd puși în situația ingrată de a susține — și de a se strădui să găsească explicații — pentru precepte absurde precum cel deja menționat, al vinovăției „păgânilor” trăitori pe pământ înainte de apariția creștinismului.

Fiind — așa cum s-a observat — o creație compozită, o colecție de istorii datând din perioade diferite, scrise sub influențe diverse (v. de exemplu Cântarea Cântărilor), este firesc ca în interiorul ei să se juxtapună entități narrative ideologic și factual contradictorii. Dar în virtutea interdicției oricărei modificări, se creează o stare de încremenire în adevăr, așa cum am mai afirmat, având drept consecință imposibilitatea oricărui dialog. Căci dialogul presupune, într-o etapă sau alta, o anume permeabilitate la ideile interlocutorului.

Teologul creștin (chiar și amator!), după cum poate observa oricine, nu dialoghează. El doar afirmă. Uneori poate lăsa doar impresia că este deschis schimbului de idei. Dar aceasta numai cu scopul de a-și impune în final punctul de vedere. Și am putea spune, glumind, că nici măcar nu este vina lui: nu-i permite dogma.

Religia și viața publică

Potrivit [site](#)-lui oficial al Bisericii Ortodoxe Române, „viața liturgică și de cult în slujba credincioșilor se desfășoară în 15.116 locașuri de cult parohiale și filiale.” Având în vedere că în anul 2003 funcționau 14.177 de biserici ortodoxe [Liviu Andreescu, „The Construction of Orthodox Churches in Post-Communist Romania”, *Europe-Asia Studies*, vol. 59, nr. 3, p. 458], rezultă că în patru ani au fost „date în folosință” nu mai puțin de 939 de biserici. Adăugând la acestea 166 de biserici a căror construire a început în 2006, 1.066 de alte biserici la care au continuat lucrările de construcție, și 285 de biserici nou construite (dar în care — se poate presupune — „viața liturgică și de cult” nu a

început încă), ajungem la impresionanta cifră de 2.290 de biserici ortodoxe care se vor adăuga în viitorul apropiat celor 15.116, ajungându-se astfel la 17.406 biserici ortodoxe. (Fără a mai pune la socoteală cele 509 capele care funcționează în spitale, unități militare, penitenciare, școli și așezăminte de ocrotire socială.) Ținând seama și de cele 11 facultăți de teologie, 35 de seminarii teologice etc., pe drept cuvânt se poate afirma că România este țara cu cele mai multe biserici pe cap de locuitor din Uniunea Europeană (v. Andreescu, *op. cit.*).

Probabil că toate aceste locașuri de cult sunt necesare, de vreme ce 87,6% dintre români se declară creștini ortodocși, iar numărul total de creștini din România atinge impresionantul procentaj de 99,3%, care concurează cu succes scorurile electorale ale partidului unic din perioada comunistă.

Este clar din toate aceste date că religia ocupă un loc important în viața publică din România. Se pun însă două întrebări: 1) Care este calitatea prestațiilor „liturgice și de cult” (precum și a celor auxiliare: de exemplu ale mass-media în sprijinul religiei, al credinței și al bisericii)? Și 2) Care este efectul acestor prestații în sfera relațiilor interumane?

Nu am date să probez afirmația, dar circulă zvonuri potrivit cărora o parohie, în România, *se cumpără* cu circa 10.000 de euro. Poate că cifra este exagerată; poate există parohii care se atribuie gratuit, în beneficiul exclusiv al enoriașilor; dar plauzibilitatea tranzacționării parohiilor este probată de faptul că preoții parohi înregistrează de-a lungul carierei lor câștiguri substanțiale. Neimpozabile. Adică „la negru”. Ceea ce se vede cu prisosință în nivelul lor de trai. (Să mai întreb oare unde este smerenia și modestia la care îndeamnă „cuvântul Domnului”?)

Să ne amintim de preoții care umblă din casă în casă de Bobotează și cu ocazia altor sărbători religioase și încasează bani cu dezinvoltură (ca să nu spun cu nerușinare). Câți știu oare că preoții sunt obligați să elibereze chitanță pentru orice serviciu religios? Personal, am aflat acest lucru abia în toamna anului 1979, cu ocazia înmormântării tatălui meu, când preotul paroh, o persoană cu totul atipică pentru clerul ortodox român, mi-a eliberat chitanță pentru serviciul funerar prestat. Și nici că am mai întâlnit vreun caz asemănător de atunci încolo, cu toate că am participat la numeroase nunți, botezuri, înmormântări, parastase ș.a.m.d.

Cineva ar putea să-mi replice că fac o confuzie între valorile spiritual-creștine și reflectările mundane, reprobabile, ale religiei creștine. Iar eu voi răspunde: Nu, nu fac nicio confuzie. Căci atâta vreme cât creștinismul — religia creștină, dogma creștină — nu a fost capabil să preîntâmpine răspândirea acestui „mundan” reprobabil, eu nu am niciun motiv să fac vreo distincție între cele două aspecte.

Mai sus am discutat conceptul de „aproapele” preponderent prin prisma dogmei creștine. Dar ce valoare are acest concept în viața noastră cotidiană? E de-ajuns să ne aruncăm privirea în jur, în orice loc și la orice moment, și să constatăm cu amărăciune că „aproapele” este o vorbă în vânt. Trecând peste agresivitatea omniprezentă, peste lipsa de minimă sollicitudine — instituțională și interumană, peste intoleranță, indiferență, nesimțire și lăcomie, care, să zicem, nu sunt cuantificabile, să aruncăm o privire asupra statisticilor furnizate de [Politia Română](#) pentru anul 2006: 232.659 de infracțiuni și 188.786 de persoane învinuite pentru comitere de infracțiuni (adică nu cu mult mai puțin de o persoană din 100!), 438 de omoruri, 479 de tentative de omor, 1.116 violuri, 4.078 de tâlhării, dintre care 18 cu moartea victimei, 20 de pruncucideri. Și multe altele.

Este poate opera lui Satana? Se va abate peste toți aceștia mânia lui Dumnezeu, cândva, în ziua Judecării de Apoi? Nici măcar acest lucru nu-i sigur:

„Și El a spus: «Voi face să treacă pe dinaintea ta toată bunătatea Mea și voi chema Numele Domnului înaintea ta; *Eu mă îndur de cine vreau și Mă îndur să am milă față de cine vreau să am milă.*»” [Exodul, 13:19]

„Așadar, nu *depinde* nici de cine vrea, nici de cine aleargă, ci de Dumnezeu care arată milă.” [Epistola către romani, 9:16]

„Astfel, El are milă de cine vrea și împietrește pe cine vrea.” [id., 18]

„Dar îmi vei zice: «Atunci de ce mai găsește vină. Căci cine poate sta împotriva voii Lui?» Dar, mai degrabă, cine ești tu, omule, ca să răspunzi împotriva lui Dumnezeu? Nu cumva lucrul făcut va zice celui care l-a format: «Pentru ce m-ai făcut așa?» Nu are olarul stăpânire pe lutul său, ca din aceeași frământătură să facă un vas pentru cinste și altul pentru necinste?» [Romani, 9:19–21]

Erau 36 de mii de deținuți în martie 2006 în [penitenciarele din România](#). Nu mai punem la socoteală procesele civile de diverse spețe — divorțuri, partaje, succesiuni, pretenții, injurii (circa 200 de mii de procese având ca obiect proprietatea asupra pământului) ș.a.m.d. — care completează tablouri lamentabil al stării conflictuale (de „învrăjpire”!) dintre individ și „aproapele” său.

Și fiindcă se află în plină dezbatere chestiunea predării religiei în școli ca obiect de studiu obligatoriu (sau nu), fie-mi permis, fără să intru în miezul dezbaterii, un comentariu asupra unui articol animat de „duhul blând” și de „smerenia” proprii creștinismului, publicat în [Ziua](#), 21 ian. 2008, sub semnătura bunilor creștini Luciana Pop și George Scarlat. Articolul este intitulat „Atac comunist la Religie” și are ca subtitluri: „GDS și Liga Pro Europa vor să întoarcă România la epoca roșie. Activiștii ateii au întocmit, sub îndrumarea Smarandei Enache, un studiu din care reiese că religia ar trebui eliminată din școli”.

„Grupul pentru Dialog Social și Liga Pro Europa, condusă de fosta activistă comunistă și informatoare a Securității Smaranda Enache — se spune în articol —, agită din nou stafiile bolșevice. (...) [N]ostalgicii comuniști de la GDS susțin nici mai mult nici mai puțin decât că religia creștin-ortodoxă trebuie eliminată din școli. (...) GDS agită stafiile comunismului. (...) Minoritatea ateistă și agresivă care vrea să elimine creștinismul ortodox din societatea românească a întocmit un Raport în acest sens. (...) Campania anti-creștină din România este de sorginte cripto-comunistă.”

Să recapitulăm deci.

Premisa 1: Toți comuniștii sunt/au fost atești.

Premisa 2: Comuniștii au eliminat icoanele și religia din școli.

Premisa 3: GDS (în particular, Smaranda Enache) doresc eliminarea icoanelor și a religiei din școli.

Corolarul 1: GDS (în particular, Smaranda Enache) sunt atești.

Corolarul 2: Fiind atești, GDS (în particular, Smaranda Enache) sunt comuniști.

Lema A: În România comuniștii nu mai taie și spânzură *la vedere*.

Concluzia 1: GDS (în particular, Smaranda Enache) sunt *cripto*-comuniști.

Lema B: Smaranda Enache este mai înrăită decât GDS.

Concluzia 2: Smaranda Enache, mai mult decât GDS, este/a fost activistă comunistă și informatoare a Securității. (De ce este activistă comunistă? Pentru că, în calitate de angajată a Teatrului de Păpuși din Târgu-Mureș, i s-a făcut de către Organizația de Bază BOB Tg.-Mureș un referat profesional favorabil în 1983, iar apoi, în calitate de directoare a aceluiași teatru a scris un articol de susținere a regimului comunist în revista *Steaua roșie* un an mai târziu. De ce este informatoare a Securității? Pentru că, în calitate de directoare a Teatrului de Păpuși din Tg.-Mureș, a răspuns solicitării Securității de a „explica” în scris împrejurările rămânerii în Occident a unuia dintre colegii ei de teatru. Prin urmare, Smaranda Enache este un „aproape” odios.) Q.e.d.

Și, revenind la articolul cu pricina, odată stabilit *cu certitudine* că promotorii ideii de neobligativitate a predării religiei în școli sunt (cripto)comuniști, trebuie musai să facem o conexiune cu un comunist notoriu:

„Antonio Gramsci, ideologul Partidului Comunist Italian, a spus-o foarte clar: «Pentru a cuceri puterea și a asigura transformarea comunistă a societății, trebuie mai întâi să cucerim conștiințele, să schimbăm morala. Morala burgheză este dominantă pentru că a devenit morală comună. Dar morala burgheză este morala creștină. Trebuie deci să distrugem morala creștină». (...) Agentul Enache încalcă un drept fundamental. (...) Lăsați copiii să vină la Mine.”

Și cu asta, înfierarea lui Anticrist întruchipat în Smaranda Enache poate fi considerată încheiată. Iată o bună faptă creștinească. Amin.

Este religia necesară?

Se pare că inovatorul Papă Benedict al XVI-lea este pus pe fapte mari. Am trecut în revistă mai sus (partea a II-a) tentativa sa, revoluționară am putea spune, de altfel repudiată de înalți prelați catolici, de a le aduce necredincioșilor mântuirea (creștină) — cu anumite condiții. Tot el este acela care a condamnat ororile săvârșite de colonizatorii Americii Latine, după cum relatează Tracy Wilkinson acum aproape un an într-un articol din *The Sidney Morning Herald*, preluat din *Los Angeles Times*:

„Confruntat cu starea de iritare din America Latină, Papa Benedict a recunoscut că colonizarea creștină a populațiilor indiene nu a fost atât de roză pe cât a zugrăvit-o el într-un discurs rostit în această lună [mai 2007] în Brazilia.

Papa nu și-a cerut scuze, așa cum îi ceruseră unii lideri indigeni și latino-americani. Cu toate acestea, el a spus că este imposibil să ignori «umbrele» întunecate și «crimele nejustificate» care au însoțit evanghelizarea Lumii Noi de către preoții catolici în secolele al XV-lea și al XVI-lea. «Nu poți uita suferințele și nedreptățile pricinuite de colonizatori populației indigene, ale cărei drepturi au fost deseori călcate în picioare», a spus Papa la audiența sa săptămânală de miercuri, din Piața Sf. Petru.

«Desigur, amintirea unui trecut glorios nu poate ignora umbrele care au însoțit lucrarea de evanghelizare a continentului latino-american.»

Totuși, a spus el, recunoașterea păcatelor nu trebuie să micșoreze binele realizat de către misionari: «Cele menționate nu trebuie să ne împiedice să apreciem cu recunoștință lucrarea minunată realizată de grația divină printre acele popoare.» În prima sa călătorie în cele două Americi, Benedict (...) a ținut un discurs considerat de mulți ca fiind o interpretare revizionistă a istoriei. (...) El nu a amintit însă de convertirile silite, de epidemii, de masacre, de actele de înrobire și de alte abuzuri despre care majoritatea istoricilor afirmă în consens că au însoțit colonizarea.”

Iată deci că Papa Benedict al XVI-lea tinde să devină o figură revizionistă a creștinismului catolic, dovedind că ceva se poate mișca — totuși —, fie și timid, în dogma ce părea până mai ieri de neclintit. La fel ca și Gorbaciov în a doua jumătate a deceniului al nouălea în privința comunismului din țara sa și a celui mondial, Benedict al XVI-lea pare doritor să redeva catolicismului și, prin extensie, creștinismului, splendoarea sa (ideologică/doctrinară) pierdută. Care, la fel ca și „splendoarea” comunismului — aș adăuga —, n-a existat, de altfel, decât în măsura în care unii au dorit sau au avut interesul să o vadă.

Iar dacă liderul sovietic a dat un prim bobârnac provocând, fără să vrea, dărâmarea imperiului pe care a dorit de fapt să-l salveze, nu-i exclus ca și Papa Benedict al XVI-lea să fi dat startul într-o întreprindere similară în „domeniul său de activitate”. Deși consecințele acestui gest nu vor fi nici pe departe atât de spectaculoase și de rapide cum au fost cele ale „echivalentului” său din lumea politică.

Papa Benedict al XVI-lea s-a referit la episodul sumbru (dintr-un anumit punct de vedere) al „evanghelizării” Americii Latine. Istoria creștinismului a cunoscut și alte episoade sumbre, printre care Cruciadele (mai ales spre finalul acestora, când devenise deja limpede — probabil chiar și pentru contemporani — că recuperarea creștinismului pierdut în dauna islamului în Bizanț ajunsese să servească doar de pretext pentru incursiuni de jaf și de acaparare de teritorii), [războaiele religioase](#) sau Inchiziția. Nu le voi comenta aici.

Vreau doar să adaug că, în lumina violențelor generate de religia creștină, mai ales pe continentul european, cred că n-ar fi potrivit să urmărim exemplul recent al unor înalți prelați catolici care au găsit de cuviință să minimalizeze numărul victimelor Inchiziției comparându-le cu mult mai numeroasele victime ale Holocaustului. Și nici să aplaudăm (prea entuziast!) poziția Papei, care, în pofida tendinței sale revizioniste, găsește totuși „minunată” lucrarea de evanghelizare (prin nimicire!) a indigenilor din America Latină. Care — spune Tracy Wilkinson în articolul amintit mai sus, citându-l pe Papă, — „tânjea după Hristos”... Destul de greu de crezut, nu?

Să mai adăugăm că există susținători ai credinței/religiei care contrapun ororile săvârșite de creștinism celor săvârșite de nazism și de comunism, găsindu-le minime. Nu știu în ce măsură pot fi puse crimele nazismului pe seama vreunei convingeri religioase. Ceea ce mi se pare însă mai presus de orice îndoială este că în comunism religia nu a fost combătută decât în măsura în care era considerată un obstacol în calea dictaturii. Iar miza dictaturilor comuniste nu a fost instaurarea ateismului ci exercitarea puterii discreționare.

Se va spune însă, probabil, că toate acestea țin de trecut. Iar eu am să răspund: Nu, nu țin de trecut. „9/11” s-a întâmplat acum mai puțin de 7 ani. A! că acolo islamul a fost cel care a lovit, și nu catolicismul? Sau ortodoxismul? Eu, ca liber-cugetător, nu am motive de principiu să fac distincție între culte. Toate pretind că dețin *propriul lor* adevăr. Toate pretind că dumnezeul lor este cel adevărat și unicul. Toate îi rezervă „păgânului” un destin de neînviat. Și toate îl consideră „păgân” pe cel ce are altă credință (sau nu are nicio credință religioasă). Doar că, pe scara istoriei, momentele lor de

„glorie” se succedă defazat. Iar ceea ce le pune, mai mult decât orice altceva, sub o aceeași umbrelă este faptul că toate plasează „impulsul vital”, generic vorbind, în transcendental.

Dacă religia este utilă? Pot să afirm cu certitudine că a fost, încă din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă. Vechiul Testament a ținut chiar loc, printre altele, de cod penal și de cod civil:

„Cel ce va bate pe tatăl său sau pe mama sa să fie omorât. Dacă se vor bate doi oameni și vor lovi pe o femeie însărcinată și ea va lepăda pruncul, fără altă vătămare, vinovatul să fie silit să dea ispașa pe care i-o va cere bărbatul femeii, și așa să plătească lepădarea pruncului. Iar dacă îi va fi pricinuit vătămare fără leac, atunci să dea viață pentru viață. Ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mână pentru mână, picior pentru picior.” [Exodul, 21:18, 22–24] Ș.a.m.d.

Pe de altă parte, nu se poate face abstracție de faptul că majoritatea covârșitoare a marilor opere de artă, de-a lungul istoriei și îndeosebi în Renaștere, au fost create sub impulsul credinței; foarte probabil autentice — chiar și atunci când lucrările de artă au fost executate la comandă. Desigur, astăzi situația este total diferită. Arta modernă, chiar și atunci când se întâmplă — relativ rar — să nu fie pe de-a întregul laică, iese de cele mai multe ori din registrul propriu-zis religios, în sensul medieval sau renescentist, și se plasează în registrul sacru. Or, sacrul nu trebuie confundat cu religiosul.

Dar la scară personală? Ei bine, aici, într-adevăr, merită să poposim preț de câteva alineate.

„Oricare ar fi convingerile noastre personale — spune Mario Vargas Llosa — trebuie să insuflăm dezvoltarea unei vieți spirituale profunde, de vreme ce, pentru cei mai mulți oameni, religia pare să fie cel mai eficient vehicul din tradiția noastră pentru a stăpâni teama de moarte, a exprima solidaritatea, a forma respectul pentru codurile etice, pentru a promova coexistența, ordinea și, în general, pentru a menține pacea și a împlânzi dorințele sălbatice ale tuturor oamenilor, aflate chiar și la cei aparent foarte civilizați.” [M.V. Llosa, „Cultură și libertate”, *LA&I, Cotidianul*, 6 iul. 1992]

Din păcate însă, din toate beneficiile religiei/credinței pe care le enumeră Llosa, cu tot regretul pentru dezacordul cu persoana sa față de care nutresc simpatie și prețuire, nu pot să rețin decât una singură: „a stăpâni teama de moarte”. Cât despre rest... Vehicul eficient pentru „a exprima solidaritatea”? „Respect pentru codurile etice”? „A menține pacea și a împlânzi dorințele sălbatice ale oamenilor”? Să fim serioși!... Am cumpărat recent un mic teren într-o zonă de deal. Încă din primele zile, unul dintre vecini a ținut să mă prevină că proprietarul dinainte a fost incorect: stâlpii gardului despărțitor, da, au fost așezați cum trebuie, exact pe hotarul dintre proprietăți. Dar ulucile... Ei bine, ulucile au fost bătute în cuie *pe latura dinspre proprietatea sa*, a vecinului! Cinci centimetri „răpiți”!...

Un alt vecin m-a anunțat și el că fostul proprietar al terenului tocmai cumpărat a deviat puțin, cu bună știință, gardul despărțitor (de pe o altă latură a terenului), ciuntindu-i vecinului, una peste alta, cam un metru pătrat din proprietatea lui! N-am ajuns la conflict cu niciunul din acei vecini. Dar câți oameni nu se judecă ani în șir pentru o palmă de pământ, iar nu de puține ori se ajunge la crimă. Și sunt cu toții oameni „cu frica lui Dumnezeu”. Care se duc duminica la biserică, iar, mai nou, acum că s-a dat „dezlegare” la credință, după '89, țin post în proporție de masă și nu-i biserică pe lângă care să treacă fără a-și face semnul crucii.

Cum spuneam mai sus, *eu*-ul se împacă anevoie cu gândul anihilării sale odată cu moartea. O boală gravă, incurabilă, a noastră sau a unei ființe apropiate, ne aruncă în plină disperare și, atâta vreme cât nimic lumesc nu pare a ne mai fi de vreun ajutor, gândul nostru se agață de firul de pai al salvării divine... O ființă apropiată și dragă care ne-a părăsit n-o acceptăm cu niciun chip dusă pentru

totdeauna. Sperăm într-o revedere cu ea în „lumea de apoi”. Iar până la acel moment al revederii (pe care, în trecut fie zis, ni-l dorim cât mai îndepărtat!) o dorim în preajma noastră, fie și în chip de duh, simțind-o deseori aproape, alinându-ne durerile și sfătuindu-ne de bine... Iar la ceas de bucurie simțim nevoia să aducem cuiva, de preferință Ființei Supreme, prinosul nostru de recunoștință.

Căci sentimentul de recunoștință este sădit în noi, face parte din ființa noastră, este un dat al ființei noastre. (Chiar dacă, vorba lui Aristotel, „recunoștința îmbătrânește repede”.) Și în general, nevolnica și plâpânda lume a eului nostru (pe care, de altfel, o simțim astfel numai în momentele de cumpănă!) ne determină să căutăm, la tot pasul, sprijin — ba chiar și semne — în exteriorul nostru... Mă amuză să-mi amintesc cum, pe vremea studenției, în preajma câte unui examen greu, îmi ziceam în timp ce mă grăbeam să traversez strada pe verdele semaforului: Dacă nu se face roșu până ajung la cealaltă bordură, iau examenul!... Da, știu, superstiții.

Dar, în definitiv, care este diferența dintre superstiție și credință religioasă? Superstițiile sunt, în cea mai mare parte, stupide? De acord. Credința religioasă este mai organizată? Adică presupune o dogmă? Nu mai revin: am văzut (eu, cel puțin) cât este dogma de organizată și mai ales de generoasă!

Așa că vreau, spre final, să revin la îndoiala exprimată de un prieten privind fermitatea necredinței mele în Dumnezeu (v. partea I): „Nu crezi acum. Dar într-o situație disperată, vei crede.” Și l-aș întreba pe prietenul meu: Asemenea virtuale situații disperate te-au determinat pe tine să devii credincios? Și, dacă da, atunci, mai exact, în ce mod? Ai socotit că starea ta de spirit în situațiile de grea cumpănă primează asupra stării de spirit din restul vieții? Ai dorit să fii egal cu tine însuși? Ți-ai dorit consistența personalității tale?... Din păcate, nu mai pot să-i pun prietenului aceste întrebări pentru că între timp el a murit. Și nu știu dacă credința l-a ajutat să treacă mai senin peste acel ultim hop al vieții sale.

În ce mă privește, recunosc că nu pot să dau nicio asigurare despre simțirea mea și despre comportamentul meu într-o situație extremă. Dar, vorba unei personalități al cărei nume din păcate nu mi-l amintesc, într-o discuție pe o temă similară: Consemnează, te rog, acum când ne aflăm în normalitate, afirmația mea de necredință. Fiindcă în momentul când mă voi afla în fața morții, s-ar putea să spun orice. Dar nu voi mai fi eu însumi.

Argumentul suprem privind existența lui Dumnezeu al mai multor credincioși cu care am stat de vorbă a fost: Am avut o revelație!... Dacă măsura credinței în Dumnezeu ar înceta să fie revelația și ar deveni binele pe care îl faci *aproapelui*, atunci dilema credinței în momente de grea cumpănă vs. credință în viața de zi cu zi ar înceta să existe. Din nefericire însă, credința — și am să accentuez aici încă o dată: *așa-zisa* credință religioasă — de zi cu zi nu aduce cu sine niciun strop de compasiune pentru aproapele mult trâmbițat ci doar ipocrizie. Vizibilă la tot pasul și revoltătoare în cel mai înalt grad. E limpede: creștinismul — ca să nu mă refer la alte religii, pe care le cunosc mai puțin — a înregistrat în final un eșec lamentabil.

În ceva trebuie să crezi

Mă întorc pentru moment la frustrarea pe care o resimțim la pierderea unei ființe apropiate. Credinciosul continuă să „vadă” acea ființă în exteriorul său, și anume sus în Ceruri, de unde veghează asupra sa și cu care poate comunica mistic. Mă surprinde, într-un fel, din partea persoanei religioase această nevoie de *obiectivizare* a unei entități, fie ea și imaterială — mă refer la ființa dispărută...

După moartea mamei mele a rămas în casă, într-un sertăraș, o mică „moștenire” de la ea: câteva flacoane cu medicamente din care lua, o trusă de lucru de mână, o poșetuță minusculă, o broderie neterminată... Am stabilit: acest sertăraș va fi micul meu altar din casă dedicat memoriei mamei. Dar pe mama o port în suflet. Ea continuă să trăiască prin mine și în mine. Nu simt nevoia s-o plasez în Ceruri. Ea nu veghează asupra mea. Dar aproape că nu trece zi fără să mă gândesc la ea și fără să „comunic” cu ea, aici în interiorul meu. Rememorez necazurile pe care i le-am pricinuit și regret că nu le mai pot înlătura, dar și nedreptățile pe care ea mi le-a făcut și încerc, empatic, să mi le explic. Așa cum nu m-am învrednicit în timpul vieții ei s-o fac.

În 1991, cu susținerea a doi colegi, am pus în institutul unde lucram, bazele unui sindicat nou, care să nu fie aservit Puterii. Sindicatul a fost foarte activ până la sfârșitul anului 1996, când am părăsit acel institut. Ei bine, în acea perioadă de „carieră” sindicală, devenisem peste noapte credincios. Fusesem liber-cugetător, am redevenit liber-cugetător după aceea, dar pe durata „mandatului” sindical m-am trezit credincios. O colegă m-a întrebat: De ce crezi în Dumnezeu? I-am răspuns așa: Uite, să ne referim la una dintre cele zece porunci — „să nu furi”. Ești de acord că, genetic, omul tinde să-și însușească bunul altuia? Da. Atunci cum îți explici că în codul moral al umanității a apărut această interdicție, să nu furi? Și că, în principiu, oamenii o și respectă. Prin urmare trebuie să existe o voință mai presus de umanitate...

După ce n-am mai fost lider sindical am rememorat de nenumărate ori trăirile mele din „perioada sindicală”. Și am găsit și explicația credinței mele conjuncturale: mă aflam în fruntea unui grup de oameni în marea lor majoritatea credincioși. Nu era cinstit ca liderul lor să fie necredincios fiindcă ei nu s-ar mai fi simțit reprezentați de un asemenea lider — chiar dacă scopul sindicatului nu avea nicio legătură cu credința religioasă. Și fiindcă, în onestitatea mea, nu puteam să mint afirmând că sunt credincios, a trebuit să devin credincios!...

Ei, da! convingerile omului sunt adesea forjate de împrejurări... Pe de altă parte, am meditat și la acea voință mai presus de umanitate... Nu mi s-a părut că acea voință ar fi iluzorie. Dar — m-am mai întrebat — este adevărat că umanitatea este altceva, probabil mai mult, decât suma indivizilor care o alcătuiesc? Fără îndoială, da! mi-am răspuns. Și atunci de ce n-am crede într-o Umanitate Divină?... A! că omenirea colcăie de ticăloși? Perfect adevărat. Dar *Spiritul Umanității* este ceva complet diferit!

Dostoievski, care era un credincios autentic, a făcut (în *Frații Karamazov*) următoarea afirmație:

„Cu cât iubesc mai mult umanitatea în general, cu atât îi iubesc mai puțin pe oameni în particular, ca indivizi.”

De acord: este riscul asumat de cel ce își propune să creadă în Om. Ludwig Feuerbach susținea o idee asemănătoare:

„Marea cotitură în istorie se va produce în momentul când omul va deveni conștient că singurul dumnezeu este omul însuși.”

Din păcate, probabil că Feuerbach va mai avea mult de așteptat (acolo în Ceruri!) până când profeția sa se va împlini.

Până atunci însă, eu unul pot crede în Umanitatea Divină (sau, mă rog, în Spiritul Umanității). Pot crede, de pildă, în jazz, sau într-o mulțime de oameni care, într-o sală de concerte, ascultă — cu religiozitate! — jazz. Sau muzică de Beethoven sau de Ceaikovski. Sau pot crede în culorile sau în

liniile sau în formele create de pictori. Sau în spiritul inovator al lui Gaudi sau al lui Hudertwasser în arhitectură și în creația de mobilier. Sau în pictura decorativ-spirituală a lui Gustav Klimt. Sau în *art-nouveau*. Sau în fântânile cu cumpănă având drept fundal păduri de conifere. Pot crede în multe, care să-mi umple sufletul. Fiindcă nu asta înseamnă, în ultimă instanță, credința — să-ți simți sufletul plin?

Da, în ceva trebuie să crezi. Rațiunea singură nu-i de-ajuns. Poți, eventual, să crezi în *puterea* rațiunii. Rațiunea singură nu-i de-ajuns fiindcă lumea în care trăim — cea materială — nu este rațională. Nu spun că este i-rațională, dar e cu siguranță a-rațională. Cum spuneam mai înainte (partea I), în alte cuvinte, logica și rațiunea funcționează, putem să admitem, perfect. Dar numai de la fundament (axiomatic) în sus. Fundamentul ni-l alegem singuri. Spuneam la început: în mod arbitrar. Ei bine, nu: ni-l alegem în așa fel încât să ne umple sufletul.